

TOPALOĞLU, FATİH. 2018. DİN FELSEFESİ AÇISINDAN KUTSAL ANLATI. ANKARA: ELİS YAYINLARI

Muammer İSKENDEROĞLU*

Din nasıl bir dil kullanır? Dinler mesajlarını muhataplarına nasıl sunar? Tanrı mesajını insanlara nasıl ulaştırır? İlahi hakikat nasıl anlaşılır, yorumlanır ve aktarılır? Hiç şüphesiz değişik disiplinlerde bu sorular etrafında birçok tartışmalar devam etmekte ve meseleye farklı açılardan yaklaşan yeni çalışmalar gün yüzüne çıkmaktadır. Fatih Topaloğlu da bu çalışmasında kutsal anlatı meselesini varoluşçu bir yaklaşımla ele alıp inceliyor. Bir giriş ve iki ana bölümden oluşan çalışmada yazar kutsal anlatı meselesine teorik bir temel sunma iddiasında olup bu meselede daha detaylı çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirterek yeni araştırmacılara alan açıyor.

Eserin giriş bölümünde Topaloğlu başlıktaki 'kutsal anlatı' tercihine de açıklık getirmek amacıyla, öncelikle kutsala ait anlatılarda kullanılan mit, kıssa ve anlatı kavramlarını ele alıyor. Hiç şüphesiz mit kavramı tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar ifade etmiştir. Yazara göre üç semavi dinin olumsuz anlam yükledikleri mitlerle kutsal anlatıları birbirinden ayırmalarına rağmen; Aydınlanmacılar indirgemeci yaklaşımla bu ikisini bir görüp onlara olumsuz anlam yüklemişlerdir. Mitlere yönelik olumsuz yargı günümüzde değişse de dini çevrelerin bu önyargılardan tam olarak kurtulabildiği söylenemez. Mit kavramı üzerindeki tartışmalar kadar olmasa da kıssa kavramı üzerinde de birtakım tartışmalar vardır. En temelde mesele Kur'an kıssalarının sadece yaşanan olayları mı yoksa, Araplar arasında olduğu gibi, efsanevi ve uydurma olayları da kapsıyor olup olmadığı ile ilgilidir. Anlatı ise mit ve kıssa gibi metin formlarının ötesine geçip konuşma ve görsel formları da içerecek biçimde çok daha kapsayıcı bir kavramdır. Bu nedenle insanla ilgili alanların hemen tamamında anlatılardan istifade edinilmesi kaçınılmazdır. Geleneksel anlatılar büyük oranda 'kutsal' ile ilgili anlatılardır. Bu bağlamda mit ile anlatı ilişkisine dair farklı yaklaşımlar olduğuna da işaret edilmelidir. Bu üç kavram arasında keskin bir sınır çizmenin güçlüğüne dikkat çeken Topaloğlu, Malinowski'nin tespitine katılarak efsanelerde asıl olanın eğlence, kahramanlık vb. duyguların tatmini, tarihi haberlerde asıl olanın güvenilir bir tanıklık ve bilgi, dini anlatılarda asıl olanın ise kutsallık olduğunu vurguluyor.

Bu kavramsal açıklamaların ardından Topaloğlu, çalışmasında kutsal anlatı meselesini varoluşsal yaklaşımla ele alacağını, bunun aynı zamanda fenomenolojik yöntemi de içerdiğini ifade ediyor. Yazara göre alem ve hayat hakkında derin görüşler sunan kutsal anlatılar aynı zamanda varoluşsal problemler karşısında üretilen önemli yanıtlardır. Bu bağlamda ortaya çıkan Anlatısal Teoloji, adından da anlaşılacağı üzere dinin temelde anlatısal olduğunu, sistematik teolojinin açıklamalarının anlatısal açıdan yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu bağlamda Topaloğlu, Anlatısal Teolojinin açmazlarına da dikkat çekmekle beraber bu yaklaşımın yeni bir bakış açısı sunabileceğini ifade ederek, eserinde Chicago ekolünün yaklaşımı çerçevesinde üç semavi dinin kutsal anlatılarının felsefi bir tahlilini yapmayı amaçlıyor.

Bu girişin ardından ilk bölümde Topaloğlu kutsal anlatıyı ontolojik ve varoluşsal açıdan ele alıyor. Bu bağlamda ilk olarak anlatıyı yapısal özellikleri ve mahiyeti açısından inceliyor. Kutsal anlatının yapısal özelliklerini incelerken yazar anlatıbilim ve göstergebilim gibi disiplinlerden yararlanarak kutsal anlatıyı kuran, anlatan ve ona muhatap olanlar ve bunlar arasında gerçekleşen aktarımın mahiyeti ile ilgili değerlendirmeler yapıyor. Kutsal anlatıların kurgulayanı, göndereni ve anlatanı Tanrı veya onun yetkilendirdiği biri olduğu için bu anlatılar muhataplar üzerinde diğer anlatılardan çok daha güçlü ve belirleyici etkilere sahiptirler. Fakat bu etkileşimde muhatabın anlama ve yorumlama süreci tarihsel-kültürelidir. Bu bağlamda kutsal anlatıların mahiyeti meselesi gündeme gelmektedir. Onların mahiyetiyle ilgili inceleme dilin imkanlarıyla ilgilidir. Bu anlamda kutsal anlatılar dilin sahip olduğu farklı imkanları kullanarak işaret etmek istedikleri şeye zihnin daha kolay ulaşmalarını sağlarlar. Mesela kutsal anlatılar metafora başvurarak anlamın sabitlenmesini engeller, zihin tarafından esnek bir referans aralığının oluşmasını sağlarlar.

Varoluşsal açıdan ele alındığında, çağdaş varoluşsal yaklaşımın mitoloji veya kutsal anlatılardaki temel meselenin gerçeğe tekabüliyetten ziyade insana, varoluşa dair bir tür ilhamda bulunma veya onu hakikate yöneltme olduğunu savunduğu söylenebilir. Bu bağlamda Topaloğlu kutsalın zamanda ve mekânda tezahürü ve kutsalın zihinde tezahürünü inceliyor. İlk olarak yazar kutsalın zamanda ve mekânda tezahürü olarak tarihin inşasını inceliyor. Kutsal anlatıların tarihi olaylara metafizik bir boyut kattığı söylenebilir. Bu boyut sayesinde kutsal anlatılar, insana tarihte yaşanmış olaylar hakkında bilgi sunmanın ötesinde yaşamı ve geleceğini kurmaya yönelik işlev görür. Yazar kutsal anlatıların tarihselliği ile ilgili farklı yaklaşımların olduğuna dikkat çekiyor. Bazılarına göre kutsal anlatılar bize geçmişe ilişkin gerçek bir tarihsel bilgi sunarken, bazılarına göre ise kutsal anlatının anlamlı olabilmesi için tarihsel bir gerçekliğe dayanmasının zorunlu olmadığını savunurlar. Bu bağlamda yazar Ricoeur'un mitik zaman görüşünü değerlendirip bu görüşün İslam anlatı geleneğinin anlaşılmasına katkı sunabileceğini ifade ediyor. İkinci olarak Topaloğlu kutsalın zihinde tezahürü olarak anlamın inşasını inceliyor. Bu bağlamda dil-anlam ilişkisini ele alan yazar, düşünce tarihinde bu konuda çok farklı görüşlerin ortaya çıktığını vurgulayıp yansıtma teorisi, yorumlamacı teori ve bunların ötesinde dilin anlamı yarattığını savunan üçüncü bir teoriye atıf yapıyor. Bu son teori çerçevesinde kutsal anlatılar insanların anlam arayışları çerçevesinde inşa etmeye çalıştıkları dinsel dünyanın bir ifadesi olarak görülebilirler. Bu bağlamda yazar bölümü Tillich'in kutsal anlatıları imanın sembolleri olarak gören anlayışına atıfla bitiriyor.

İkinci bölümde Topaloğlu kutsal anlatının epistemolojik ve aksiyolojik değerini ele alıyor. Yazar üç büyük dinin kutsal anlatıları inanç ve ahlaka dair verdikleri mesajların anlatım gücünü artırmak için kullandıklarının bir vakıa olduğunu, ancak bu geleneklerde anlatının olgusal gerçekliğinden soyutlanarak değerlendirilmesinin mümkün olmadığını ifade ediyor. Dolayısıyla, hikâyenin ahlaki ve dini açıdan önemli olması veya işlev görmesi için doğru ve gerçek olması gerekir. Anlatının epistemolojik değeri açısından değerlendirildiğinde, bu yaklaşıma göre kutsal anlatılar güçlü bir olgusal duruma işaret ederler. Fakat yazara göre daha çok kabul gören yaklaşıma göre kutsal anlatılardan maksat, insanlara ahlaki bir tutum kazandırma ya da onlara ahlaki davranışta bulunmaları için bir motivasyon sağlamaktır. Yazara göre, kutsal anlatıların hakikat iddiası, anlatının içinde ortaya çıktığı inanç yapısından bağımsız düşünülemez. Bu bağlamda diğer kutsal kitapların otantikliği ile ilgili tartışmaların aksine Kur'an'ın otantikliği üzerinde büyük bir tartışmanın olmaması, Kur'an kıssalarının gerçek olaylara dayandığı kanaatini desteklemektedir. Bu

konuda yazar Kur'an kıssalarını edebî-tarihî kıssalar olarak nitelendirerek, onların öğelerini tarihî olaylardan almakla birlikte anlam ve hedefe vurgu yaptığını belirten Muhammed Halefullah'ın yaklaşımını benimsediğini belirtiyor. Diğer taraftan kutsal anlatıları Kutsal Kitap yazarının muhayyile gücünün bir tezahürü olarak gören Spinoza'nın yaklaşımına özel atıf yapan yazar ona göre felsefenin hedefinin hakikat iken dinin hedefinin itaat ve bağlılık olduğunu vurguluyor. İnsanın epistemolojik ve linguistik donanımı açısından değerlendirildiğinde, din kendisini dil ile ifade ettiğinden, varlığını dilin imkânlarını mümkün olduğunca kullanarak tahkim eder. İnsani dil kutsal ifade etmede yetersiz kaldığında dolaylı yollara başvurur. Bu da kutsal anlatı bağlamında birtakım sorunlar ortaya çıkarır. Bu bağlamda yazar Ernst Cassirer'in mitolojik düşünce anlayışına özel atıfla bu tartışmayı sonlandırıyor.

Topaloğlu'nun ikinci bölümünde tartıştığı bir diğer husus da kutsal anlatının aksiyolojik değeridir. Bu bağlamda yazar kutsal anlatıları ilk olarak ahlaki değerlerin oluşum ve aktarımı açısından, ikinci olarak kültürel değerlerin oluşumu ve aktarımı açısından, son olarak da otoriteyle kurduğu ilişki ve hâkim söylemin inşası açısından ele alıyor. Ona göre kutsal anlatılar belli bir ahlaki anlayış oluşturma, bu anlayışa göre yaşamı düzenleme, ahlaki kayıtsızlığa karşı insanları motive etme işlevi görür. Bireyin yalnızlığına ve dağılımlılığına vurgu yapan modern anlatılarla kıyaslandığında, kutsal anlatılar onlara inançla bağlanan bireyi yalnızlıktan ve çıkmazdan kurtarma işlevi görürler. Bu bağlamda yazar R. B. Braithwaite ve D. Cubitt'in yaklaşımlarına değiniyor. Kutsal anlatılarla kültür ilişkisini incelerken Topaloğlu meseleyi önce kutsal anlatılardan hareketle bir toplumun kültürü hakkında bir fikir sahibi olunup olunamayacağı açısından, ardından da kutsal anlatıların toplumların kültürüne etkisi ve belirleyici rolü olup olmadığı açısından ele alıp değerlendiriyor. Bu bağlamda G. Vico'ya ve Türk İslam kültürünün kutsal anlatı anlayışına kısa bir atıf yapıyor. Son olarak Topaloğlu otoriteyle kurduğu ilişki ve hâkim söylemin inşası açısından kutsal anlatıyı ele alıyor ve dinlerde otoritenin Tanrı ile irtibatlandırıldığı ve bu durumun farklı şekillerde tezahür ettiğini ifade ediyor. Bu bağlamda kutsal anlatılar kutsalın bir tezahürü olmanın ötesinde, Tanrı'nın bir güç gösterisi ya da tarih ve dil yoluyla yeryüzünde bir tür otorite kurma biçimi olarak görülebilir.

Sonuç olarak Topaloğlu'nun kutsal anlatı meselesinde her bir alt başlığı ayrı bir çalışma konusu olabilecek birçok hususu ve birçok düşünürün yaklaşımını ele alarak bir açıdan zorlu bir işe giriştiği söylenebilir. Eserin girişinde belirttiği gibi, bu çalışma kutsal anlatı meselesine teorik bir temel sunma iddiası açısından değerlendirildiğinde, belli ölçüde başarılı sayılabilir. Dileğim bu çalışmanın yeni araştırmacılara yeni fikirler verip daha özele yönelik çalışmaları teşvik etmesidir.